

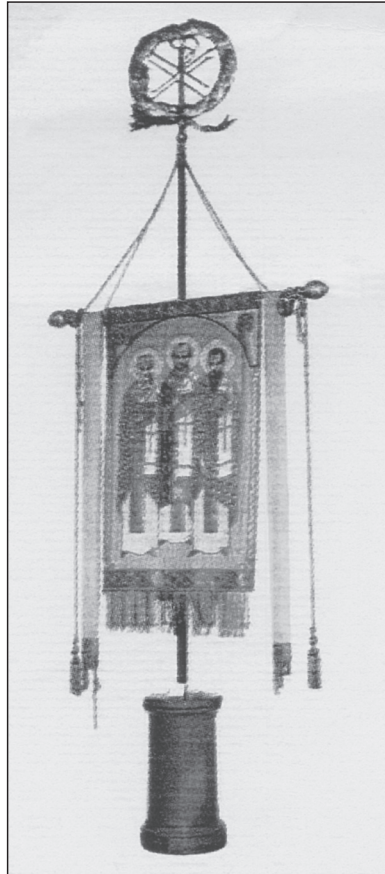
† Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ
ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΣΤΑΥΡΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΒΑΡΝΑΒΑΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Με ιδιαίζουσα χαρά προλογίζω τήν παρούσα έκδοση.
Στά χρόνια πού ζούμε, τής πλήρους ἐλευθερίας καί,
προπάντων, τής υποχρεωτικής, τήν ὁποία πολλές
φορές περιφρονούμε, σκέφτομαι τά παιδιά τής
Σιάτιστας καί ὄχι μόνο, πού ἔτρεχαν στόν ὄποιο παπα-
Μιχάλη νά μάθουν τά λίγα γράμματα πού ὁ
ἐμπνευσμένος κληρικός τούς ἔδινε.
Τό βάρος τής Παιδείας τοῦ Γένους βρίσκονταν στούς
ἄμους τής μάνας Ἐκκλησίας. Στό πνεῦμα αὐτό
ὁ παπα-Μιχάλης τά ἔδωσε ὅλα. Καί μαζί του σχεδόν
ὄλοι οἱ κληρικοί μας τά δύστηνα ἐκεῖνα καί πέτρινα
χρόνια. Τό βιβλίό ἀποτελεῖ μιά ἀκόμη ἀπόδειξη τής
φιλοσοφίας τής Ἐκκλησίας: πίστη καί γλώσσα, τά
δύο ἀγέραστα καί σταθερά ἀγκωνάρια πού στήριξαν
τά κλονιζόμενα θεμέλια τοῦ Γένους τότε. Καί σήμερα
καί πάντοτε ἡ Ἐκκλησία μας στό στίβο αὐτό.
Ἐκφράζω τά συγχαρητήρια στούς σχόντας τήν πρωτοβουλία
τής ἐκδόσης.
Οἱ εὐχές μου τούς συνοδεύουν.

Με εὐχάς καί ἀγάπη

Γεώργιος Βαρναβᾶς
Ο ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΣΤΑΥΡΟΥΠΟΛΕΩΣ ΒΑΡΝΑΒΑΣ

Τὸ λάβαρο τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν.

Τιμητικὴ προσφορὰ στοὺς προστάτες τῶν γραμμάτων.

Τρεῖς Ἱεράρχες: Βασίλειον τὸν Μέγα, Γρηγόριο τὸν Θεολόγο, Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομον. Τὸ λάβαρο ἀνήκει στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν.

Πρόλογος τοῦ Ἐκδότου

Κατὰ τὴν χρονικὴ περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, ποὺ ἔπλασε "τάσκιας" ἢ φοβέρα καὶ τὰ πλάκων' ἢ σκλαβιά", ἐπώνυμοι καὶ ἀνώνυμοι κληρικοὶ ἀνελάμβαναν τὸ ἐπαχθὲς καὶ ἔξοχο ἔργο τῆς μεταλαμπάδευσης τῶν Ἑλληνοχριστιανικῶν ἀξιῶν καὶ παραδόσεων στοὺς Ἑλληνόπαιδες, ποὺ εἶχαν τὴν φοβερὴ ἀτυχία νὰ γεννηθοῦν σὲ μιὰ πατρίδα ὑποδουλωμένη στὸν βάρβαρο Ὄθωμανικὸ ζυγό.

Ἄνεκτίμητη ἢ προσφορὰ τοῦ κλήρου ποὺ δίδασκε στὰ Ἑλληνόπουλα "τί εἶχαν... τί ἔχουν... καὶ τί τοὺς πρέπει...". Ὁ ἀπαγχονισμὸς τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε', ἡ θυσία τοῦ Παπαφλέσσα στὸ Μανιάκι, ὁ μαρτυρικὸς θάνατος τοῦ Ἀθανασίου Διάκου στὴν Ἀλαμάννα, ἡ μορφὴ τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, οἱ φωτισμένοι διδάσκαλοι τοῦ Γένους, Εὐγένιος Βούλγαρης, Ἰώσηπος Μασιόδας, Μεθόδιος Ἀνθρακίτης καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ὑπῆρξαν τὰ ὑπέροχα ἀναστήματα κληρικῶν, ποὺ κράτησαν ψηλὰ τὴν σημαία τῆς παιδείας τοῦ σκλαβωμένου Γένους καὶ ἄφησαν χρυσὴ πνευματικὴ κληρονομιά στὶς ἐπερχόμενες γενιές, φλεγόμενοι ἀπὸ τὸ ὄραμα τῆς Ἀνάστασης καὶ Ἀναγέννησης τῆς δουλωμένης πατρίδος.

Στὴν χορεία τῶν ἀξιῶν κληρικῶν ἐντάσσεται καὶ ἡ μορφὴ τοῦ κ. Μιχαὴλ παπᾶ Γεωργίου, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν θεία ἐμπνευση νὰ συγγράψῃ τὸ "Μέγα Ἀλφαβητάριον τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης" ἀπευθυνόμενο σὲ ἐξαετῆ καὶ ἑπτατῆ παιδιά γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ἐπικοινωνήσουν, ὄχι μόνον μὲ τὰ γραμματικὰ φαινόμενα τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας, ἀλλὰ καὶ νὰ συνειδητοποιήσουν τὴν οὐσία τῆς ἱερότητας τῶν προσευχῶν, οὕτως ὥστε νὰ ἀφομοιώσουν τὶς ἀρετὲς τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν

πλησίον, τῆς ἐλεημοσύνης, τῆς ἀλληλεγγύης, τῆς ἐγκράτειας, τῆς σωφροσύνης, τῆς ἀνδρείας, τῆς φιλοπατρίας. Αὐτὲς ἀποτελοῦν πολύτιμα πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ ἐφόδια στὴν ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, ἐνῶ ἔχουν ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἀγωνιστικοῦ φρονήματος τοῦ Γένους ἐναντίον τῆς Ὄθωμανικῆς τυραννίας. Γι' αὐτὸ ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς ἀπευθύνει τὴν ὑπέροχη προτροπὴ: "Δράξασθε παιδείας" (=Νὰ μορφωθῆτε) γιὰ νὰ συνειδοτοποιήσῃ ὁ καθένας τὴν ἀξία τῆς ἐλευθερίας -ποὺ εἶναι ἀναφαίρετο ἀνθρώπινο δικαίωμα- καὶ νὰ ἀγωνισθῇ μὲ ἀυταπάρνηση ἐναντίον τοῦ τυράννου. Στὴν ἴδια κατεύθυνση κινεῖται ὁ Ἐθναπόστολος Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς ποὺ ἴδρυσε πολλὰ σχολεῖα καὶ τόνιζε στὰ κηρύγματά του τὴν ἀνάγκη τῆς ἀπόκτησης μορφωτικῶν ἀξιών γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀναγέννηση!

Ἔτσι, γιὰ νὰ κρατήσουμε στὴν θύμησή μας τὰ ὀνόματα πνευματικῶν μορφῶν τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀποφασίσαμε νὰ προσφέρουμε στὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ τὸ "Μέγα Ἀλφαβητάριο" τοῦ Μιχαὴλ -παπᾶ Γεωργίου, ὁ ὁποῖος ἔνιωσε τὸ χρέος τῆς προσφορᾶς πολύτιμων διδαχῶν στὸ χειμαζόμενο Γένος, καὶ τὸ ἔκαμε πράξι.

Ὁ ἐκδότης
Νικόλαος Πετρόπουλος

ΠΑΙΔΕΙΑ
ΣΧΟΛΙΚΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΒΙΒΛΙΑ
ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ
1453-1834

Όταν πρωτοεμφανίσθηκε ἡ τυπογραφία κανείς σύγχρονος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν μποροῦσε νὰ φαντασθῆ τὸν καταλυτικὸ ρόλο ποὺ θὰ εἶχε τὸ ἔντυπο βιβλίον στὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ καὶ στὴν ἀνάπτυξη τῶν κοινωνιῶν, ἐφ' ὅσον αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ κύριο συστατικὸ μιᾶς κοινωνίας. Ἡ ἐφεύρεση τῆς τυπογραφίας συνέπεσε δυστυχῶς μὲ τὴν τραγικότητα τῆς περιόδου, τῆς τόσο κοντινῆς μὲ τὴν Ἄλωση καὶ, ἐπομένως, στέρησε τὸ ἑλληνικὸ Γένος στὰ πρῶτα ξεκινήματά του ἀπὸ τὶς προοπτικὲς ποὺ ἀσφαλῶς θὰ ἦσαν διαφορετικὲς ἂν δὲν ὑπῆρχε τὸ 1453. Θεωρητικῶς βέβαια γιὰ τὸ ἑλληνικὸν Γένος εὐεργετήθηκε πολλαπλῶς ἀπὸ τὴν τυπογραφία καὶ ἐπομένως καὶ ἀπὸ τὸ βιβλίον. Καὶ τοῦτο διότι τὰ "λείψανα" τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας οἱ λόγιοί μας δηλ. οἱ αὐτοεξόριστοι, ἀξιοποίησαν στὸ ἔπακρο τὸ βιβλίον ἐκμεταλλευόμενοι τὴν ἴδρυσή τῶν πρῶτων τυπογραφείων ποὺ λειτούργησαν στὴ Βενετία.

Τὸ βιβλίον στὶς κρίσιμες μετὰ τὴν Ἄλωση δεκαετίες, κρίσιμες γιὰ τὴν ἐπιβίωση τοῦ Γένους, τὴν πολιτισμικὴ καὶ βιολογικὴ, συνέβαλε τὰ μέγιστα ὅταν διατήρησε τὴν ἀξία ἐκείνην ποὺ στηρίζεται στὴν παιδεία, ἡ ὁποία τελικῶς συνδέεται ἀναπόσπαστα μὲ τὴν ἱστορικὴ πορεία ἑνὸς λαοῦ. Ἡ πλημμυρίδα τῶν ἑλληνικῶν ἐκδόσεων στὰ βενετικὰ τυπογραφεῖα, ὅπου μοχθοῦσαν νυχθημερὸν Ἕλληνες τυπογράφοι, ἐπι-

μελητὲς ἐκδόσεων, λαμπροὶ φιλόλογοι, θεολόγοι, γραμματικοί, καὶ δάσκαλοι ἔδειξε ὅτι, οἱ Ἕλληνες τῆς Διασπορᾶς στήριζαν τὶς πιδ ἄγαθὲς ἐλπίδες στὴν προσπάθεια νὰ σταθῆ ὄρθιον τὸ "αἰχμάλωτο" Γένος.

Τὸ βιβλίον βοήθησε τὴν Ἐκκλησία καὶ τὰ σχολεῖα τῆς ἐποχῆς νὰ κρατήσουν ἄσβεστη τὴν φλόγα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ποὺ αἰμορραγοῦσε μετὰ τὸ 1453. Ἀπὸ τὸ πρῶτον Ἑλληνικὸν βιβλίον τὴν "Ἐπιτομὴ τῶν ἐπτὰ τοῦ λόγου μερῶν" τοῦ Κωνσταντίνου Λασκάρου (ποὺ τυπώθηκε στὸ Μιλάνο τὸ 1476) φάνηκε ὅτι ὁ δρόμος θὰ ἦτο μακρὺς, ἀλλὰ ἡ σοδεῖα πλούσια καὶ εὐεργετικὴ γιὰ τὸν τουρκοκρατούμενον Ἑλληνισμόν. Πολλὰ γρήγορα τυπώθησαν γραμματικὲς, λεξικὰ καὶ κυρίως σ' αὐτὴν τὴν περίοδον οἱ πρῶτες καὶ ἄριστες ἐκδόσεις κλασσικῶν συγγραφέων, οἱ γνωστὲς Ἀλδίνες ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰταλοῦ οὐμανιστῆ καὶ ἐκδότου Ἄλδου Μανούτιου μὲ τὴν συνεργασία τῶν ἐγκυρότερον Ἑλλήνων φιλολόγων τῆς ἐποχῆς μὲ κυριαρχοῦσα μορφή τὸν Μάρκο Μουσούρο. Καὶ ὅταν προόδευσε ἡ τυπογραφικὴ τέχνη Ἕλληνες ὡς οἱ Γλυκύδες, οἱ Θεοδοσίου, ὁ Σάρρος ἴδρυσαν στὴν Βενετία μετὰ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. ιδιόκτητα τυπογραφεῖα. Τὴν διάθεσιν ἴδρυσης τυπογραφείου ἀκολούθησαν καὶ ἄλλοι Ἕλληνες ποὺ ἴδρυσαν στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες (Βουκουρέστι, Ἰάσι, κ.ἄ.) ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα περὶ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ. Ψυχὴ αὐτῆ τῶν τυπογραφείων ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Δοσίθεος Νοταρᾶς καὶ ὁ ἀνηψιὸς του Χρῦσανθος, ποὺ διένειμαν τὰ βιβλία ἀδωροδοκῆτως. Τὸ αὐτὸ καὶ μὲ τὸν Πατριάρχην Κύριλλον Λούκαρον (1620-1638). Ἡ δυναμικὴ τῆς τυπογραφίας τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἐξυπηρετοῦσε ποικίλες ἀνάγκες: παιδαγωγικὰς, θρησκευτικὰς, ἐγκυκλοπαιδικὰς.

Ἡ ἀφύπνισιν τοῦ Γένους συντελοῦνταν σταδιακῶς μέσω τῆς παιδείας καὶ ταυτοχρόνως ἀντιμετωπιζόταν, μέσω πάντοτε τοῦ βιβλίου, ἡ ἀντιμετώπισιν τῆς ξένης θρησκευτικῆς

προπαγάνδας πὸν ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰ. εἶχε ἐξαπλωθῆ στὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή. Καὶ ὕστερα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα μὲ τὸ Νεοελληνικὸ Διαφωτισμὸ, πὸν πατοῦσε στὰ ἴχνη τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ. Τὰ τυπογραφεῖα τῆς Βιέννης ὑπῆρξαν οἱ φορεῖς αὐτῆς τῆς ἀνανέωσης τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς Ἑλλάδος πὸν ἐνατένιζε πῖα τὴν ἐλευθερία τῆς μέσα ἀπὸ τὴν παιδεία, τὶς γραμματικὲς, τὰ λεξικά, τὶς ἐγκυκλοπαίδειες, τὶς μεταφράσεις.

Τὰ βιβλία αὐτὰ, γεννήματα μιᾶς τιτάνιας προσπάθειας, θησαυροῦ ἀνεκτίμητου τοῦ Γένους σιγὰ -σιγὰ χάθηκαν ἀπὸ τὶς τραγικὲς περιπέτειες του Ν. Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ ὀρισμένα ἀντίτυπά τους ἓνα ἢ δύο τὶς περισσότερες φορές, φυλάσσονται σὲ βιβλιοθήκες τῆς χώρας μας ἀλλὰ καὶ χωρῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ πλέον ἀξιόλογα καὶ πολύτιμα σχολικὰ βιβλία εἶναι καὶ τὸ "ΜΕΓΑ ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ" πὸν τώρα χάρη στὴν πρωτοβουλία καὶ τὴν εὐαισθησία τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου ΚΑΔΜΟΣ τὸ Ἀλφαβητάριο αὐτὸ κυκλοφορεῖται στὴν ἐνδεκάτη ἔκδοσή του ἑκατὸν ἐβδομήντα ὀκτὼ χρόνια μετὰ τὴν ἐνάτη ἀναστατικὴ τοῦ 1879.

Τὸ "Μέγα Ἀλφαβητάριον" ἐπανεκδόθηκε καὶ κυκλοφόρησε σὲ ἄλλες ἐννέα ἐκδόσεις ὡς τὸ 1879: Βουκουρέστι 1783, Πέστη 1788, Βενετία 1789, Πέστη 1800, Βενετία 1804, Βενετία 1806, Βούδα 1818, Πέστη 1879 καὶ μία ἐπετειακὴ ἔκδοση τὸ 1996 διακόσια χρόνια ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Μιχαὴλ παπά-Γεωργίου μὲ τὴν ἐπιμέλεια ἐμοῦ τοῦ ὑπογράφοντος.

Τὸ "Μέγα Ἀλφαβητάριον", ὅπως καὶ ἄλλα τέσσερα ἀξιόλογα ὅμοια: "Φυλλάδα" (Εἶδος Ἀλφαβηταρίου) τοῦ Θωμᾶ Μανδακᾶση 1761, "Ποικίλη Διδασκαλία", "τοῦ Ἀλφαβηταρίου εὐμαθείας" 1803, τὸ "Ἀλφαβητάριον εἰς χρῆσιν τῶν ἀρχαρίων παίδων" ἔκδοση τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου 1810, τὸ "Παιδαγωγικὴ τῶν Νέων", τὸ "Νέον Ἀλφαβητάριον" 1817, ἀπε-

τέλεσαν τὴν ὕλη τῆς διδασκαλίας τῶν πρωτοπέτρων μαθητῶν.

Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ ἀξίζει νομίζουμε νὰ σημειώσουμε τὶς τρεῖς βαθμίδες τῆς διδασκαλίας τῶν ὑποδούλων παιδῶν, ὅπως πολὺ εὐστοχα τὶς περιγράφει ἡ καθηγήτρια κυρία Ἀγγελικὴ Σκαρβέλη - Νικολοπούλου στὴ θαυμάσια καὶ λίαν πολύτιμη διατριβή της "Τὰ μαθηματάρια τῶν Ἑλληνικῶν Σχολείων τῆς Τουρκοκρατίας".

α) Μαθήματα Στοιχειώδους Παιδείας. Τὰ "Ἀλφαβητάρια" γιὰ τοὺς πρωτοπέτρους. Τὰ "Λειτουργικὰ βιβλία" (κυρίως ἡ Ὀκτώηχος καὶ τὸ Ψαλτήριο καὶ ἄλλα) γιὰ τὴν συνέχεια τῆς Στοιχειώδους Παιδείας.

β) Μαθήματα Δευτεροβάθμιας Παιδείας. Τὰ "Μαθηματάρια" τὰ χειρόγραφα ἐγχειρίδια τῆς "θύραθεν" καὶ τῆς "Ὀρθόδοξης Χριστιανικῆς Γραμματείας". Αὐτὰ τέθησαν σὲ χρῆση ἀπὸ τὸ 1454 (Πατριαρχικὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ) ἕως τὸ 1821 κυρίως καὶ ἐν μέρει ἕως τὸ 1834, ἀλλὰ καὶ ἀργότερα. Ἀκόμη καὶ στὶς δύσκολες ἡμέρες τοῦ Β΄ Παγκοσμίου καὶ ἀργότερα.

γ) Μαθήματα τριτοβάθμιας Παιδείας. "Τὰ φιλοσοφικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ μαθήματα".

Ἀπὸ τὴν ἐξηντάχρονη καὶ πλέον ἐνασχόλησή μας μὲ τὰ σχολικὰ διδακτικὰ βιβλία (πρῶτῃ διδάξασα ἡ "Ὀλυμπία ἢ Ἀναλφάβητη", "Ἑλληνίδα ἢ Μακεδόνισσα", ἡ μητέρα μας, διαπιστώσαμε τὸ μοναδικὸ στὰ παγκόσμια χρονικὰ γεγονόσ τῆς ἔκδοσης τῆς κυκλοφόρησης καὶ κυρίως τῆς δωρεᾶν ἐπίδοσης στοὺς μαθητὲς μὲ δαπάνες κυρίως τῶν προματευτῶν καὶ τῶν εὐλαβῶν συνδρομητῶν τῆς ἔκδοσης βιβλίων.

Γεώργιος Ἀ. Μητράγκας
Καθηγητῆς ἐφαρμογῶν βιβλιοθηκονομίας

ΤΟ ΜΕΓΑ ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟΝ

Ἐκκλησιαστικὸ βιβλίον μὲ παιδαγωγικὴ στόχευση

Τὸ βιβλίον αὐτό, ἀπὸ τὰ πρῶτα τοῦ εἴδους, ἴσως δὲ καὶ τὸ πρῶτον ἀλφαβητάριον τῆς νεοελληνικῆς παιδείας, εἶναι σαφῶς θρησκευτικόν, μολονότι τυπώνεται τὸ 1771, ἀκριβῶς στὴν ἔναρξιν τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ.

Βεβαίως τὸ Ἀλφαβητάριον αὐτὸ, ποὺ ἀποτελεῖ καὶ ἀντικείμενον τῆς παρούσης εἰσηγήσεως, δὲν ἀπευθύνεται σὲ κοινὸ ὄριμον νὰ δεχθῆ ὑψηλότερες ἔννοιαι· ἀπευθύνεται σὲ ἑλληνόπουλα ποὺ δὲν θὰ εἶχον συμπληρώσει καλὰ-καλὰ τὰ ἔξι ἢ ἑπτὰ χρόνια τῆς ἡλικίας τους καὶ τὰ ὁποῖα μόλις εἶχον τελειώσει τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Ψαλτηρίου καὶ τῆς Ὀκτωήχου. Πρῶτη καὶ κύρια φροντίδα, ὡς ἐκ τούτου, τοῦ συγγραφέως κύριου Μιχαὴλ πατᾶ Γεωργίου τοῦ Σιατιστέως, ἦταν ἡ θρησκευτικὴ διαπαιδαγώγησις τῶν νέων μας εἴτε αὐτῶν τῆς τουρκοπατημένης πατρίδος, εἴτε αὐτῶν τῆς Διασπορᾶς, ποὺ εἶχαν καὶ ἓνα ἰδιαιτέρον λόγον νὰ κρατήσουν ὀρθία τὴν ὀρθόδοξον πίστην τους, καθὼς ἦσαν σὲ ἓνα ξένον πολιτισμὸν καὶ θρησκευτικὸν περιβάλλον. Σημειώνεται ἐδῶ ἡ εὐλόγη φροντίδα τῶν Ἑλληνικῶν Κοινοτήτων τῆς Διασπορᾶς νὰ ἔχουν ἐφημέριον προερχόμενον κυρίως ἀπὸ μονὰς τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς, ἡ δὲ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῆς κατηχήσεως ἦταν ἐκ τῶν βασικῶν μαθημάτων τοῦ σχολείου τους.

Τὸ Ἀλφαβητάριον τοῦ Μιχαὴλ πατᾶ Γεωργίου περιλαμβάνει τὴν προσευχὴν ποὺ ἔχει διττὸν σκοπὸν: α) τὴν εἰσα-

γωγὴ στὴν βελτίωση τῆς ἐξοικειώσεως τοῦ μαθητοῦ στὴν ἀνάγνωση καὶ γραφὴ γιὰ νὰ προχωρήσει σὲ σύνθετα κείμενα προσευχῶν, ψαλμῶν, τροπαρίων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ β) τὴν ἐμπέδωση τῆς ὀρθοδόξου συνειδήσεως τῶν νέων. Ἄλλωστε, ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ἀλφαβηταρίου εἶναι σαφῆς ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν διττὴ στόχευση τῆς συγγραφῆς του γράφοντας ὅτι, μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν οἱ νέοι μιλοῦνται σὲ ὀρισμένα δόγματα τῆς πίστεώς μας μὲ βάση τὴν Ὁρθόδοξη ὁμολογία καὶ τὴν Ἱερὰ Κατήχηση. Καὶ ὅπωςδήποτε ἀφήνει στὴν φιλάγαθη συνείδηση τοῦ διδασκάλου νὰ καλλιιεργήσει περισσότερο τὴν ἐπιθυμία τῶν μαθητῶν του γιὰ νὰ προχωρήσουν σὲ "ἄλλα μεγαλύτερα καὶ ὑψηλότερα κατὰ τὸ δεκτικὸν αὐτῶν". Οἱ περιεχόμενες προσευχὲς εἶναι ἀπλὲς γιὰ "ἄλφαβητικούς μόνον νέους" καὶ ὄχι διὰ προβεβηκότας μαθητάς. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἀπλὰ καὶ τὰ σύνθετα δόγματα τῆς πίστεώς μας ὁ παπᾶ Γεωργίου ἀφήνει νὰ ἐξηγηθοῦν ἀπὸ τοὺς διδασκάλους πάντα "κατὰ τὴν δύναμιν τῶν μαθητῶν τους".

Ἀπὸ τίς προσευχὲς τώρα ἡ ἀρχὴ γίνεται μὲ τὴν Προσευχὴ τοῦ παιδιοῦ μὲ τὸ Βασιλεῦ Οὐράνιε, Παράκλητε, τὸ Δόξα Πατρὶ καὶ τὸ Παναγία Τριάς, ἡ ἀρμοδιότερη δηλ. εἰσαγωγὴ στὴν χριστιανικὴ κατήχηση, καὶ ἀκολουθεῖ ἡ Εὐχὴ Κυριακὴ μὲ τὸ Πάτερ ἡμῶν, ὁ ἀσπασμὸς τοῦ Ἀγγέλου πρὸς τὴν Ἁγιωτάτην Παρθένον. Καὶ ἔπειτα τὸ σύμβολον τῆς πίστεως, ὅπου περιέχονται συνοπτικῶς καὶ περιληπτικῶς σὲ δώδεκα ἄρθρα τὰ δόγματα τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς πίστεως, ὅπως αὐτὰ συντάχθησαν στὴν Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο τῆς Νικαίας (325 μ.Χ.) καὶ στὴν Β΄ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (381 μ.Χ.). Συνήθως στὰ ἐγχειρίδια τῶν κατηχήσεων γίνεται μικρὴ ἀνάλυση τοῦ ἄρθρου τοῦ συμβόλου, ἀλλ' ἐδῶ ὁ συγγραφεὺς ἀφήνει τὴν ἀνάλυσή τους στοὺς διδασκάλους, ποὺ ἀπὸ τὴν βυζαντινὴ περίοδο εἶχον αὐτὴν τὴν εὐθύνη. Ἀκολουθοῦν ἕξι

θεοτοκάρια, μὲ προφανῆ σκοπὸ νὰ συνειδητοποιήσουν οἱ μαθητὲς τὸν ρόλο τῆς Θεοτόκου στὴν Γέννηση τοῦ Κυρίου, στὸ μυστήριον δηλ. τῆς θείας Ἐνσαρκώσεως, ἐνῶ ἡ ἐνότητα αὐτὴ κλείνει μὲ τὸ Τῆ ὑπερμάχῳ στρατηγῶ, τὸν γνωστὸ δηλ. ἔθνικὸ ὕμνο τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τμῆμα τοῦ δοξαστικοῦ πρὸς τὴν Θεοτόκο Ἄγγελος Πρωτοστάτης, Οὐρανόθεν ἐπέμφθη... Στὴν συνέχεια παρατίθεται εὐχὴ εἰς τὸν Ἄγγελον τὸν Φύλακα τῆς τοῦ Ἀνθρώπου ζωῆς (Ἅγιε Ἄγγελε, ὁ ἐφεστὼς τῆς ἀθλίας μου ψυχῆς καὶ ταλαιπώρου ζωῆς), προκειμένου νὰ ἐξαρθῇ ὁ ρόλος τῶν Ἀγγέλων στὴν ζωὴ τοῦ κάθε χριστιανοῦ, ἰδιαίτερος δὲ τῶν νέων. Θυμίζουμε ἐδῶ ὅτι οἱ προσευχῆς πρὸς τοὺς Ἀγγέλους χαρακτηρίζουν ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ὡς σήμερα τὶς παιδικῆς προσευχῆς, μολονότι τὰ τελευταῖα εἴκοσι-τριάντα χρόνια δυστυχῶς γονεῖς καὶ διδάσκαλοι ἔχουν λησμονήσει τὴν διδασκαλία τους στὸ σπίτι καὶ στὸ σχολεῖο.

Τὸ Ἀλφαβητάριον συνεχίζει μὲ τὶς προσευχῆς προτύτερα ἀπὸ τὸ γεῦμα ποὺ εἶναι τὸ Πάτερ ἡμῶν, τὸ Δόξα Πατρὶ, τὸ Κύριε Ἐλέησον (τρὶς) καὶ τὸ δέσποτα Χριστὲ Εὐλόγησον. Ἀκολουθεῖ ἡ Εὐχαριστία ὕστερα ἀπὸ τὸ Γεῦμα, ἡ Προσευχὴ προτύτερα ἀπὸ τὸ Δεῖπνον (Φάγετε πένητες καὶ ἐμπλησθήσονται, τὸ Δόξα Πατρὶ, Κύριε Ἐλέησον) καὶ ἡ Εὐχαριστία ὕστερα ἀπὸ τὸ Δεῖπνον (Εὐφρανας ἡμᾶς Κύριε, τὸ Δόξα Πατρὶ, τὸ Κύριε Ἐλέησον, τὸ διαφυλαξαι Κύριος ὁ Θεός).

Τὶς προσευχῆς αὐτὲς ἀπαντοῦμε σὲ ὅλα τὰ σχολεῖα τῆς Τουρκοκρατίας, ἀλλὰ καὶ σὲ αὐτὰ τῆς Ἑλληνικῆς Διασπορᾶς, ὅπως πληροφορούμαστε ἀπὸ τοὺς κανονισμοὺς τους, ἰδιαίτερος τῶν σχολείων τῆς Διασπορᾶς ποὺ ἔχουν διασωθῆ. Στὴν περίπτωσι αὐτὴ μάλιστα, ὅπου οἱ μαθητὲς παρέμειναν ὅλη τὴν ἡμέρα στὸ σχολεῖο εἶχον τὴν εὐκαιρία

νὰ συμπροσεύχονται μετέχοντες ἔτσι στήν σχολική θρησκευτική ζωή. Στά σχολεῖα τῆς Διασπορᾶς μάλιστα τηροῦνταν μὲ εὐλάβεια τὸ πρόγραμμα τῶν προσευχῶν στὸ σχολεῖο μὲ εὐθύνη τοῦ διδασκάλου καὶ τοῦ πνευματικοῦ-ἐφημερίου τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος ποὺ ἴδρνε καὶ συντηροῦσε τὸ σχολεῖο. Ἦταν, ἄλλωστε, κύριος σκοπὸς αὐτῶν τῶν σχολείων ἡ συντήρηση τῆς θρησκευτικῆς πίστεως καὶ τοῦ πατριωτισμοῦ, πέραν δηλ. τῆς παιδείας, ἀφοῦ τὰ σχολεῖα αὐτὰ λειτουργοῦσαν μεταξὺ ἐτεροδόξου ἢ ἄλλοθρήσκου πληθυσμοῦ.

Ἀκολουθεῖ ἡ ἐνότητα ποὺ θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἓνα εἶδος μικρᾶς κατηχήσεως. Τίτλοφορεῖται Περὶ τῶν ἀναγκαίων πρὸς σωτηρίαν καὶ εἶναι ἓνας διάλογος μεταξὺ διδασκάλου καὶ μαθητοῦ, ὅπου ὁ πρῶτος ἐρωτᾷ καὶ ὁ δεύτερος ἀπαντᾷ σὲ σειρὰ ἐρωτήσεων ποὺ κλείνουν μὲ τὶς τρεῖς θεολογικὲς ἀρετές: πίστις, ἐλπίς καὶ ἀγάπη.

Κατόπιν ἀναλύονται οἱ τρεῖς αὐτὲς ἀρετὲς κατὰ τὸν ἐξῆς τύπον: στὸ Περὶ Πίστεως, ὁ διδάσκαλος ζητεῖ ἀπὸ τὸν μαθητὴ νὰ τοῦ ἀπαντήσῃ ποιὰ εἶναι τὰ δώδεκα ἄρθρα τοῦ συμβόλου τῆς Πίστεως, τὰ ὁποῖα ἀπαριθμεῖ ὁ ἐρωτώμενος μαθητής. Στὸ Περὶ Ἐλπίδος ὁ μαθητὴς ἀπαντᾷ στήν ἐρώτηση τοῦ διδασκάλου ὅτι ἡ προσευχὴ εἶναι τὸ μέσον γιὰ νὰ ἀποκτήσωμε αὐτὰ ποὺ ἐλπίζουμε καὶ ὅτι "ἡ πλέον ἀξίαρετος προσευχή" εἶναι ἡ Κυριακὴ Προσευχή, τὴν ὁποία ἀπαγγέλλει ὁ μαθητὴς καὶ ἀναλύει ἐν συντομίᾳ. Στὴν συνέχεια ὁ διδάσκαλος ζητεῖ ἀπὸ τὸν μαθητὴ νὰ πῆ καὶ ἄλλες προσευχὲς ὅπως τὸ Θεοτόκε Παρθένε, τὴν ὁποία καὶ στήν περίπτωση αὐτὴν ἀναλύει ὁ ἐρωτώμενος μαθητὴς μὲ δογματικὴ προσέγγιση τοῦ νοήματος τῆς προσευχῆς ὅτι ἡ Παρθένος Μαρία εἶναι Μητέρα τοῦ Θεοῦ πρὸ τόκου καὶ ἐν τόκῳ καὶ μετὰ τόκον, ὅτι τὰ πολλὰ εἰκονίσματά της ὀφείλονται στὶς διαφορὲς χάριτές της καὶ τὰ θαύματα ὅπου κάνει. Στὴν ἴδια αὐτὴ

ένότητα, τὴν Περὶ Ἐλπίδος, ὁ μαθητὴς ἀπαντᾷ γιὰ τὴν ἀγάπη καὶ τὴν εὐλάβεια ποὺ ἔχει στοὺς ἀγίους, στὸ Τίμιον Ξύλον, τὰ ἅγια λείψανα, τὶς εἰκόνες μαθαίνοντας, μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν, τὴν δογματικὴν, ἐπὶ τοῦ προκειμένου, διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας μας γιὰ παράδειγμα, ἢ ἀπάντησίν του περὶ τῆς τιμῆς τῆς εἰκόνας εἶναι ὅτι "ὁ προσκυνῶν τὴν Εἰκόνα, προσκυνεῖ ἐν αὐτῇ τοῦ ἐγγραφομένου τὴν ὑπόστασιν, κατὰ τὴν ἐβδόμην Οἰκουμενικὴν Σύνοδον". Παρακάτω ὁ μαθητὴς γνωρίζει ὅτι ἡ Ἐκκλησία μας ἔχει τέσσερις προσκυνήσεις: κατὰ λατρείαν, καθ' ὑπερδουλείαν, κατὰ δουλείαν καὶ κατὰ σχέσιν, οἱ ὁποῖες ἀντιστοιχοῦν στὸν Θεὸν μόνον ἢ πρώτη, στὴν Παναγίαν ἢ δευτέρα, στοὺς ἀγίους ἢ τρίτη καὶ στίς εἰκόνες ἢ τετάρτη.

Στὴν τρίτη θεολογικὴ ἀρετῇ, τὴν Ἀγάπην, ὁ μαθητὴς ἀπαντᾷ ὅτι οἱ ἐντολὲς τῆς ἀγάπης εἶναι δύο, ἢ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν καὶ αὐτὴ πρὸς τὸν πλησίον, ἐνῶ οἱ ἐντολὲς ὅπου ὁ φυσικὸς νόμος ἐρμηγεύει τὸν ἄνθρωπον εἶναι "να μὴν κάμωμεν εἰς ἄλλον ἐκεῖνο, ὅπου δὲν ἠθέλωμεν να κάμῃ ἄλλος εἰς ἡμᾶς" καὶ "Να κάνωμεν εἰς ἄλλους ἐκεῖνο, ὅπου ἠθέλωμεν, να κάνουν οἱ ἄλλοι εἰς ἡμᾶς".

Ἀκολουθεῖ ἡ ένότητα μὲ τὶς Δέκα Ἐντολὲς τοῦ Θεοῦ, τὶς ὁποῖες ἀπαγγέλλει ὁ μαθητὴς "ἀπαράλλακτα κατὰ τὸν τρόπον ὅπου εἶναι γεγραμμένες εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ὁμολογίαν". Στὴν συνέχεια παρατίθενται Δί Ἐντολαὶ τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖες κατὰ τὴν "Ὁρθόδοξον ὁμολογίαν εἶναι ἐννέα: να ἀκούωμε λειτουργία, να ἀκολουθοῦμε τὶς νηστεῖες, να τιμοῦμε τοὺς ἱερωμένους, να ἐξομολογοῦμεθα, να μὴ διαβάζουμε βιβλία αἰρετικῶν, να παρακαλοῦμε τὸν Θεὸν να διαφυλάττῃ τὴν Ὁρθοδοξίαν, να ἀκολουθοῦμε τὶς νηστεῖες καὶ τὶς δεήσεις τῶν τοπικῶν ἐπισκόπων, να προσέχουμε τὴν περὶ οὐσίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ να ἀκολουθοῦμε τὴν ἐκκλησια-

στική εὐταξία.

Ἀκολουθοῦν τὰ Ἔργα τῆς Ἐλεημοσύνης πάλι μὲ ἐρωταποκρίσεις διδασκάλου-μαθητοῦ· ὁ μαθητὴς ἀπαριθμεῖ τὰ δεκατέσσερα ἔργα τῆς ἐλεημοσύνης, ἦτοι τὰ ἑπτὰ σωματικά καὶ τὰ ἑπτὰ πνευματικά. Εὐθὺς ἀμέσως παρατίθεται ἡ ἐνόητα Διαφοραὶ τῶν Ἄμαρτιῶν, ὅπου οἱ νέοι μαθητὲς γνωρίζουν ὅτι ὑπάρχει ἡ προπατορικὴ καὶ ἡ προαιρετικὴ ἁμαρτία ποὺ διαιρεῖται σὲ θανάσιμη καὶ μὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ θεραπεία τους, ἡ μὲν προπατορικὴ, μὲ τὸ ἅγιον βάπτισμα, ἡ δὲ θανάσιμη μὲ τὴν μετάνοια καὶ τὴν ἐξομολόγηση. Ὑπάρχουν βέβαια καὶ τὰ γενικὰ θανάσιμα ἁμαρτήματα (ὑπερηφάνεια, φιλαργυρία, σαρκικὴ ἁμαρτία, φθόνος, γαστρεμαργία, θυμὸς, ὀκνηρία), ποὺ θεραπεύονται μὲ τὴν ταπείνωση, τὴν ἐλεημοσύνη, τὴν σωφροσύνη, τὴν ἀγάπη, τὴν νηστεία, τὴν πραότητα καὶ τὴν προσοχή. Στὸ Ἀλφαβητάριο παρατίθενται καὶ κλάδοι τῶν ἁμαρτιῶν ποὺ γεννιοῦνται ἀπὸ τὶς ἁμαρτίες ὅπως π.χ. ἀπὸ τὴν ὑπερηφάνια οἱ: κενοδοξία, καύχηση, φιλοτιμία, ἀνυποταξία, καταγέλαση, ὕβρις, φιλαυτία· ἀκολουθοῦν οἱ κλάδοι τῶν ἁμαρτιῶν ἀπὸ τὴν φιλαργυρία, τὴν σαρκικὴ ἁμαρτία, τὸν φθόνον, τὴν γαστρεμαργία, τὴν ἀκηδία (ὀκνηρία).

Δὶ Ἄμαρτία ἐναντίον τοῦ Ἁγίου Πνεύματος εἶναι νὰ νομίζει κανεὶς ὅτι θὰ σωθῆ χωρὶς καλὰ ἔργα, νὰ ἀπελπίζεται ἀπὸ τὸν Θεό, νὰ πολεμᾷ τὴν ἀλήθεια, νὰ ζηλεύῃ τὰ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον, νὰ ἁμαρτάνῃ καθημερινῶς, νὰ ἀποφασίσῃ νὰ πεθάνῃ χωρὶς μετάνοια. Ἀκολουθοῦν Ἄμαρτία ὁποῦ βοοῦν ἐκδίκησιν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ αὐτοκτονία, ἡ καταδυνάστευση τῶν πτωχῶν, ἡ μὴ πληρωμὴ τῶν κόπων τῶν ἄλλων, ὁ σοδομισμὸς, ἀλλὰ καὶ οἱ τέσσερις γενικαὶ ἀρεταὶ τῆς ψυχῆς: φρόνηση, δικαιοσύνη, σωφροσύνη, ἀνδρεία καὶ αὐτὲς τοῦ σώματος: ρώμη, ἀρτιότης, κάλλος, ὑγεία.